

Թ. խ. — Լըսեցի. հեմ միտք ունին էղեր տարու: Ախշկը գըմշխի բան մին է. քարին վրայ կոխէ՝ քարը կու պառուի. աղիկ աչքն ալ շիւ է քիւ մի: Աննկ կեսորն ալ աննկ հարս մի պէտք է ուր իրարու տան ու առնին:

Հ. խ. — Տեսեր իմ, գիտիմ թը ինչ սեւ կատու է: Տարի մի հարսնութիւն ուր անէ նը ձակոխի տարին տի ձաթի. հըլա անկի ետեւ կրայ նը կեսուրը թող ըսէ թը աչեցտ վըրայ ունը (յօնը) կայ, տես թը ինտոր բըգերը տի տնկութիւն:

Թ. խ. — Մէյ մի ուր ան շիւ աչուին խողըրէ նը՝ կեսորն սիրտը փորը տիխնի (երկու տիխնները կը ծիծաղեն): Չի տի կրնայ հարսին շատ առջը բանեցներ ըմա, ըսածիտ պէս, մարը միսը տ'ուտէ խտիմի:

Հ. խ. — Ինչու ելար, Թագու խաթուն. պոհ մին ալ նստէ խաթնիս հըմար:

Թ. խ. — Չէ, չիմ կրար:

Հ. խ. — Իձէլէ արեւ. գիտես թը կրակի վրայ էիր նստեր:

Թ. խ. — Ես ալ կ'ուզիմ ուր նստիմ ըմա չիմ կրար. հազար բան կայ անկու. գալ շարթու նշանուք տի գան. անկի ետեւ ալ ճիհէղին երեւը տիխնիք:

Հ. խ. — Բանի՞ խաթ ճիհէղ տի տաք:

Թ. խ. — Հինկ խաթ. — Սումալու էն-թերի մի, չէթերի ֆիտտան մի, կիւլմեղ ֆիտտան մի, հինկ կոճիկ քուք, հինկ պոյով քուք, լաթուռ շալ մի, ձառ շալ մի...: Ֆերէճէն ու ծոյլը բաները Սարմալուն հետք տի բերէ, մեկաններն ալ հոս տ'անենք: — Մնաս բարով, Հաճի՞ Տատ...: Հետս կու գաս. քնդի շատ չէքեր կու տամ մերը կու գաս նը:

Հ. Տատ. — Տու դամ, մամա սլ դայ նը առ. դամ: (Երկու տիխնները կը ծիծաղին):

Թ. խ. — Կու դամ՝ չի կրար ըսել, աղհա թերխաղ կու խորթիմ:

Հ. խ. — Ընհհարեւ ուր գամ մը հետս տի բերիմ, խեղք կենայ նը:

Թ. խ. — Մնաք բարով, Հոսիսըմա խաթուն:

Հ. խ. — Բարով եկիր:

(Ընդունակիւն)

Մ. Ս. ԳԱՐՈՒԷԼԵՆ



ՍՏՈՒԳՐՈՒՆԵԿԱՆ ՀՅՈՒՑՈՑՈՒԹԻՒՆԵՐ

(Ընդունակիւն)

36

1. Հայ. փի՛ «ունչք»-ն հնդեւր. **hū-ī-thōis-* էն բացարձեւում է ըստ իս առ. հնդեւր. արմ. **hū-ī* «խառա ըլլալ» որմէ ինով **hū-ī* (նխարմ. էր **hū, հմմտ. հեկլ. talū* «liquidus» եւայլն, տ. Lidén IF 19, 348—358): Նման էր յուն. *ρῖς* = **srins*, *ρίνος* = **srinos* «քիթ», *ῖν* նիւնա-նակութիւն ալ առ. (**sero*, **serēi*) **srī* «հոսել (fließen)» (Prellwitz 274):

2. Հայ. հի-ժի (-ժան, -ժանի, ժանց) = հնդեւր. **sē-mu-*էն է առ. **sē* «արխեւել, սերմանել» ձեւապէս = լատ. *sē-men* (-*minis*) «սերմ» (Walde 561) տ. Spr. Abh. 2, 163 (համ. 43): Ինչպէս «ի-ժի»-ի մէջ ը-ի նուազ, հի-ժի ալ ժով ձեւացած է **hī-* ջի-ի տեղ «ի-ժի» բառին աղ-ձան տակ, իսկ հի-ժի (-ժի) ի մէջ **sē-mu-*էն (Bugge KZ. 32) առ. *πημα* *μη* «ի միջի ձայնաւորաց յ եղաւ հայ-ի մէջ»:

3. Հայ. Գայ-ի-ի (-տ արմ.) հնդեւր. *dhay-igo-qā-*էն է առ. **dhēi* (**dhē, dhēi, dhī*) «դիմի» տ. † *Hübschmann*, Arm. Gr. 1, 437, Հայ. -ի-ի վերջուորութեամբ է նաեւ հայ. -բնիւն-ի-ի = հնդեւր. **gubh-on-igo-q-* առ. հեկլ. *rabū* (*robu*) «ծառայ, նրգ. Arbeit, գութ. *urbaids* «աշխատութիւն» († *Hübschmann* 423):

Գուն. *θείος* «հօրեղբայր» (oncle), *θεία* «մօր քոյր» (tante), ալ ըստ *Prellwitz*-ի 118 **dhēy* արմ.-ի պատկանող էն (իտ. *zio, zia-* յուն. *θείος* (-ի-) *θεία* (-ի-) էն փոխ առն. են): Տրանս.-հայ. հօրեղբայր *hūpar* (հի-բի), յօրեղբ *mārkhur* (մարխուր) եւ եղբայր *axpar* (է-բի) է: Տրանս.-հայ. բառեր են նաեւ *xall* (խալ) «սուա» տ. (արմ.) *kāl* «սուա»-էն հայ. ըմբ. (**arind*) «գեղեցիկ» ալ տ. (արաբ.) *رند* «ճարտար»-էն է հայ. ըմբ. բառին ձեւական եւ նշանական աղ-ձամբ ալ:

4. Հայ. տեղեւի «փոքրիկ տեղի» = **te-*ի-ի նուազական է (հնդեւր. -*ā-*), իսկ տեղեւի՝ «հմուտ, գիտակ» տեղեւ = հնդեւր. **(se)destiy-*էն է նոյնպէս հնդեւր. *te-*ով, ուրեմն տեղեւի գոյ. եւ տեղեւի ած. թէ տարբեր նշանակութիւններ, թէ իրարմէ տարբեր ծագումն ունին:

5. Հայ. շուս (շու) հնդեւր. **kūṣ*, **kūṣōs-* էն է առ. *kēyo* «պաշտու» ըստ *Person*-ի BB. 19, 282 եւ ուրիշներու (չ. օ. *Hirt*, Ablaut), որ բացարձեւութիւն ինծ համար ալ հաւանական է: *Osthoff*-ի կարծիքն, որ նորա մէջ (*p*) *kū-ōn*, *der als Wächter beim Vieh seiende* (Etym. Par. 229 հետեւ.) կը տեսնէ առ. **pekū* «Vieh», նշանակութեան վրայ գոհուար հաւանալի է: «շան, առնուն ըստ *Hirt*-ի հնագոյն ըլլալով» տ. Walde 91. Եղ. սեւ. հայրն յուն. *κυνός*, սիւ. *κύνας* = հնդեւր. **kūnōs*-էր, իսկ սիւ. *κυν*, **kūṣ* եւ լատ. *canis* **kūṣ-*ո-ի-ճ հնդեւր. նիւձեւին կը համապատասխանէ:

6. Այս *hēuo* արմ.-ի **hūō* ձևէն են նաեւ հայ. *լուլ* = *hūō-r-āhyos* եւ հայ. *լլլ* = **hūō-r-thōn* ձևեր հնդեւր. *շիկիզուի*, *գուցէ* *լուլ* ալ **լու-ալ*-ի տեղ աննմանութեամբ, (*լու-ալ* պէս կրկնարմ.) **hūōl*- նիմանէն:

37.

1. Ինչպէս գիտենք, հնդեւր. **mēgā* «մե» երբևէ վանկեայ դժուար արմ. էր, որով առաջին պլակեթեմբ **mēg*- եւ երկր. պլակեթեմբ **mjū* սպասուելու էր, իսկ վերջին ձևէն դերբին հնչելի ըլլալով, նորա տեղ. ալ **mēgā* մնացած է եւ իբր խառնուած ձև **mēgān* ալ, հմմտ. յուն. *μέγας* «մե» ։ Թուն.-ի մէջ երկու տեսակի մեյթ-կարելի է **mēgā* եւ **mēgō*-էն եւ այսպէս հայ.-ի մէջ ալ ձեռն **mēgā*-s էր, ձեռն **mēgābhi*, իսկ եզ. սեռ. ձեռն **mēgā*-s-էն բացատրուելու է ըստ իս, որ քիւն հոս **ե* եղաւ շեղանի առջեւ ։ Այս է խառնուած իւր արմ.-նեղուն ծագումն ըստ իս :

2. Հայ. *իւլ* (եզ. սեռ. *իւլ*)-ի վրայ բառած արեւել. որ հնդեւր. **gōu*-s կամ միայն **gōu*-էն եղաւ *իւլ*, իբր արմատուելու, որուն եզ. սեռ. հղովւ. **gōu*-s-էն եւ ոչ **gōu*-s-էն եղաւ հայ. *կովու*, կրկնութեամբ արմատովերջ լին ձայնաւորական ուղղով, հմմտ. նաեւ հայ. *արեւ*, եզ. սեռ. *արեւու*, ծով (ծովու), այնպէս, որ բառին վերջը եւ եզ. սեռ.-ի ուրիշ առջեւն ալ լ մնացած է հայ.-ի մէջ ։ Այսպէս հասկնալի է հայ. *բուլ* ալ, հմմտ. *բուլ*-առն, իսկ *բուլ*-ի մէջ ալ մնացած է լ-ն, *բուլ*-ի բառին վերջը գտնուող լ-ին ազդ.-եան սակ (իւլ-նի *բուլ* դշ.-էն շինած բայ է) ։

3. Ինչ է հմմտ. *արեւ*-ի եւ Արեւի քաղաք ։ Հոս քիւն ուրիշ վանկեայ. *աւ*-ն ծագած է **re-u*(*u*)-էն եղաւ այսպէս արեւմտ. «աւն արեւու» Արեւի ձևէն յետոյ արեւմտ. ձևին հետեւութիւնն է ։

4. Հայ. *նա* (եզ. սեռ. *նա*) ալ բուն հնդեւր. բառն է ըստ իս, եւ ոչ պարզ.-ի փոխ առնուած, ինչպէս ձևի վրայ նոյնպէս կարելի էր ։ Այս հնդեւր. բառ սկզբնաբար բաղաձայն մը ունեցած է վերջը **nāy*, հմմտ. լատ. եզ. հայց. *nāvem* = սկր. *nāvam* յուն. *νῆα* **vāyā*, հնդեւր. *nāy-m* (Walde 406) ։ Հայ. *նա* իբր իւր արմ. նորադէպն է, ձեռն աւ.-ի ազդեցութիւն ցոյց ապալով, (ձեռն **նա*, ձեռն **նա*), ձեռն **նա* ։

5. Հայ. *եր* (իւր) հնդեւր. *եր* «վրայ» -էն հայ. *եր* մտ յառաջ եկող. *ալ* պլակեթեմբ *ը* «երթալ» -ով **er*-*er*-*er*-էն **er*-*er* եղաւ «մարմնայ վրայ գնացող» նախանշանակութեամբ ։

6. Meillet ուղեց հեկալ. *sulati* «ղեկ»-ի **sul*-ը հայ. *յուլ* «ղեկ»-ի հետ համեմատելու, այս *յուլ* «ղեկ» հայ. *յ* = ի նախդիր, «ղեկ»-ի «արկնեմ» բառերէն ոճ մ'է, ինչպէս ընդհանուր ծանօթ է, որեքմ նորա մէջ գտնուող «ղեկ» մասն ուղի ըլլալով, չկրնայ մի եւ նոյն օրմանակ սլաւ. **sul*- «ղեկ»-ի հետ ալ կապուել ։

38.

1. Հայ. *նա* (նի) «ծածծող տեղի անցից գետն» = հնդեւր. **pontis*, **pento* «գալ, երթալ»-ի պատկանող բառն է (տ. + Habschmann, Arm. Stud. 1, 39, Arm. Gr. 1, 468, Walde 479) եւ իւր արմ.-ն է լատ. *pontis*, *pontis* եւայլն-ի պէս, հմմտ. գեր. յուն. *ποντιος* «ծով» իբր (**pon* ինչ) ճարտայ. եւայլն ։

Եղի արմ.-էն է նաեւ ըստ իս *նա* = **pontis*-, որ է 'ի միջի բաղաձայնութիւն ինչալով, ուն-էն *s* եղաւ ։

2. Հայ. *նի* (նի), *նի* (նի) մէջ գտնուող *sed* «նստիլ» արմ.-ը ներկայ է նաեւ երկր. տեղի բառին մէջ **sedes*-*liyos*-էն (Spr. Abh. հատ. 2, նոյնպէս Pedersen ալ KZ. 39), եւ հնչելի *ս* բառ Bugge-ի (KZ. 32 եւ Pedersen-ի KZ. 39) **sed*-էն է, որովհետեւ հնչանելով ձիւնի վրայ կը նստին, ինչպէս կառքով կամ նաւով ալ ճաւնապարհորդելով ալ նստակիւ հարկաւոր է ։ Անկէ ունի յուն. *όδός* «ուղի» **sedes* ինչ, ինչն անուր ։

3. Հայ. *ն*. «նի»-ն ալ. *նի* գաւառ, իտ. *nottolo*-ի նման իմաստ ունի առաջին *նի* «նի»-էն եկած ըլլալով, որ հնդեւր. *niyāqio* էր առ **kei* «պատկիւ» **qir* «գիր» նախանշանակութեամբ, իսկ ուրիշ բացատրութիւն ալ կարելի է, 'ի նկատ առնելով հայ. «նի» (ն) «մորթի» բառը, հմմտ. մառ. ալ *böregör* «սնկեմուկ» բառն ալ, «նի»-ը մառ. *bör* նշանակելով ։ Կարելի է, որ այս հայ. «նի» բառը **ni* ալ, ալ **kei* «նի» է **մարմնայ վրայ գտնուող* նախանշանակութեամբ ։

4. Հայ. «նի» հնդեւր. (a)-*ke* «սուր բնաւ»-ի կը պատկանի, իրեն հոսէն անուանեալ, **ke* «նախանշան» զի ընդարձակութեամբ ։ Նշանակութեան վրայ հմմտ. լատ. *cūpa* «ստի» փոխ. *սուր* յուն. **xiphr* կամ *xiphr*-էն առ. *xapros* «հոս» սուր հոսէն այս բանջարի ըստ Walde-ի լատ. *սուր* բառը. 113, իսկ կարելի է ուրիշ բացատրութիւն ալ **ke*-էն առ **keuo* «այստուլ» նոյնպէս զի ընդարձակութեամբ ։

5. Հայ. «սուր» (-սուր) «սուր բաղաձայն», ըստ *սուր* «սուր» հնդեւր. **pro* եւ **da*(*i*) «սալ»-էն բարդուած է **սուր* նորա տեղաւ *սուր* նախանշանակութեամբ ։

6. Հայ. «սուր» (սուր) «բարձր վէճ» հնդեւր. **ghisris*-էն է ըստ իս (ձեռն ձևէն անուանող միւլամուտութեան) առ արմ. **ghēi* ինչ **ghas* բառը ըլլալու օրման մտ գտնուող դատարկութիւնն է. ալ Walde 286 *hio* (-*are*) բառին ասի ։ Նոյն է նաեւ **ghas* ինչ ինչ մէջ *նի* («նի»)-ով, ինչ-նիչ-նիչ **ghas* դատարկութեան նշանակելով սկզբնաբար ։

39.

1. Ինչպէս իւր-նիւր իւր-նիւր «նի» կապ, ըմբռնեմ, էն է, գաւառ (-սուր) «երկր» ալ **ghas* լուածն նախանշանակութեամբ լատ. *habeo* (*habere*) «ունիլ» ըմբռնել, եւայլն-ի հետ (Walde 279) կապ ունի հնդեւր. **ghabh*(*ā*) «բռնել»-էն (տ.

վրայ Lidén, Arm. Stud. էջ 51—52, հմտն. մանաւանդ կիւմր. յոյրս "ածել, ղրկել, եւ հայ. —ծ-ի:

3. Նոյն արմ.—էն իրեն բացատրութիւնը կը գտնէ հայ. ծ-ւ-ւ (ւարմ.) "Թիւր, ալ = *gōrsos, հմտն. նշանակութեան վրայ. հանգղ. cerryan "to turn" (drehen):

4. Հայ. ծ-աղիլ — ձեւ-ի հետ կապուելով է բոս իս (հմտն. ած-ի), արմ.—ի ծ ալլակերպութեան es— ընդարձակութեամբ *gōsli-էն:

5. Հայ. միլ-ադի *միլ-հատ-ք-էն է, բար. դութիւնը միլ եւ եւ-տ(ւնի) բառերուն, հմտն. նշանակութեան վրայ լատ. in-sec-tum, որմէ դ. Insekto "միջատք", առ seco "կորեմ":

6. Հայ. հւռ-ի *ո. —gnüynos-էն է. ըստ իս, հմտն. լատ. op-äcus "schattig" ըստ Walde-ի 431 սկզբնաբար "entgegengesetzt, der Sonne abgewendet", որ յատկապէս օր —ին ալ նշանակութիւն է եւ այսպէս հւռ-ի ձեւին վրայ ալ հասկնալու է:

(Հարսն-իւնի)

ՂՈՒԿԱՍ ԲԱՐՈՂՈՒԳԱՆՆԵՐ



Ի ԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՆՆՈՐԿ ՄԸ ՀԱՅ ԻՐԱՆԵՆԸ ՊՈՏՄՈՒԹԱՆԸ
ՎՐԵՑ ՆԻ Յ. ԿՐԹՏՅԵՆՈՐ ԵՐԿՈՍԻՐԱԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Հարսն-իւնի)

3.

Յայտ վրայ մեր հետազոտութիւնը հայ իրաւանց պատմութեան շուրջը յատկապէս երկու իրաւանց մասեան յերեւան հանեցին, Միւրթար Գօշի եւ Սմբատայ: Կը մնայ այժմ ի մտոյ նկատել իւրաքանչիւրն առանձին առանձին:

Բ. Հայոց ուղեւորն իբրեւնց Մ-տեւն. Միւրթարայ իմ Միւրթ Հայոց-որմի Գրառարարութիւնը. Միւրթայ իմ կիւնիւն Օրէնութիւնը (ք. 56—99): Տեսնենք նախ

1. ՄԻՒԹԱՐԱՍԵ ԴԱՍԵՍՍԱՆԱԳԻՐՔԸ:

ա. Չեւ-գիրք: Բաստամանց իւր ընդարձակ Յառաջարանին մէջ նուիրած է առանձին բաժին մը Միւրթարայ Գրառարարութեան ծանօթ ձեռագիրներուն (էջ 109—114). օգտուելով այս տեղեկութիւններէ նաեւ Ոստոցչապետն Կարստ (ք. 56—58) խօսած է այս մասին համաս գլխով մը: Այս նկատմամբ հայ ընթերցողներն Բաստամանցին խաւրելով, կը բաւականանան հակիրճ ամփոփումով:

1. Էջմիածին կը գտնուի ըստ Բաստամանցի հետեւեալ թուերն (հին թուարկութեամբ). Թ. 488, 489, 490, 492, 749, օրինակ մ'ալ Սինոդի Մատենադարանին մէջ: Ասոնցմէ ամենէն հնագոյնն է Թ. 492, յամէ 1295:

2. Վենետիկ՝ Միւրթարանց քով՝ Թ. 1237, որ ըստ Հ. Ալիշ. 1184էն ինքնին իսկ Միւրթարայ ձեռքէն: Բաց ասկից Թ. 214, 368, 434, 451, 590, 993, 1449 եւն:

3. Վենետիկ՝ Միւրթարանց քով. Թ. 205, որ կը համապատասխանէ Էջմիածնի Թ. 492ին: Վերջերս ստացած է նաեւ Թ. 579, 581:

4. Մոսկուա՝ Լազարեան ձեմարանը:

5. Պարիս՝ Ալֆ. Մատենադարան, Թ. 55, 111, 103, 104:

6. Բերլին՝ Արքեպիսկոպոս Մատ. Թ. 56:

Մասնաւոր անձանց օրինակներն. —, Կարպետ Անայցիայի եպիսկոպոսին. Բ. Սարգիս եպ. Զաւարճանցի:

Կարեւորագոյններն էլմ. Թ. 492 եւ Կարպետ եպիսկոպոսի ձեռագիրներն են:

Բ. Չեւ-գիրք Գրառարարութիւնի իմ իմ-գրութիւն (ք. 58—62): Այս ծանօթ ձեռագիրները կարելի է երկու խմբի բաժնել. ա. խումբ, որուն ներկայացուցիչն են Էջմիածնի Թ. 490 եւ 492:

բ. խումբ, որուն ասիկ կ'երթան միւս ձեռագիրք:

Այսպիսի դասաւորութիւն հարկ է ընել նկատելով յատկապէս արտաքին յօրինուածութիւն, որով կը զանազանուին իրարմէ Չեռագիրք: Ա. խմբի ձեռագիրք՝ բնագիրն կրկին մասի կամ գրոց կը բաժնեն. 1. Պաշտօնական կամ էկեղեցական, եւ 2. Ան-բնական կամ ան-բնական, երկու գրքերն ալ իրենց յատուկ գլխաւորութեամբ: Այս խումբն ամենէն հնագոյն բնագիրն կը ներկայացնէ, ուր չկայ տակաւին նիւթոց յօրինուածութիւն եւ գիրոց կարգը գործածուած աղբերջ համեմատ կը յաջորդէ, ասիկ նիւթն ալ այնպէս դասաւորուած է եւ ուսումնասիրուած, ինչպէս աղբիւրներու մէջ էին:

Այս պարզապէս փերպական բաժանումը կանոնական եւ աշխարհական իրաւունքի, գոյութիւն չունի Բ. խմբին մէջ. հոս բովանդակ Գրառարարութեան գիրք մէկ գիրք է, գլխաւորութիւնն ալ ըստ այսմ անընդհատ կ'ընթանայ: Բաց ասկից մեծութեան է նաեւ նիւթոց ներքին յօրինուածութիւն մը: Այս պատճառաւ Բ. խումբը առաջնօրէն հանդէպ կը մասնէ յայտ